

GENEZA COMUNICĂRII VERBALE

Arina ANTOCI

Universitatea Agrară de Stat din Moldova

The passage from the animal communication characterized by the pre-verbal semantic processes to the human communication happened throughout time. The lack of eloquent proofs makes the study of the genesis of human communication difficult, yet the existence of certain signs favors the inductive process. In the distant horizons of communication, the ecophonic sounds transformed in ideophonic and taxophonic sounds, and the representation of the object by pictograms was replaced by the ideograms or taxograms. Surely, the phonetic and graphic revolutions were not produced only at the level of speaking / writing, but involved the neurocortical networks too, that became to distinguish among the semantic contexts of producing the sound-imitation or the drawing-imitation. Moreover, the new kind of communication, based on the data processing at the level of the neocortex, did not estrange the human being from the environment, but offered the possibility of using the old system of animal signs together with the new semantic mechanisms.

I. Orizonturi înceteșate

Istoria evoluției semnelor grafice, utilizate cu rolul de a desemna referenți externi, se confundă, de cele mai multe ori, cu istoria mijloacelor de comunicare. Asupra intenției (de a transmite mesaje explicite, de a reprezenta *in linea* ceea ce este cunoscut actualmente sub numele de „artă preistorică” sau de a acorda reprezentărilor valoare magică) planează suspiciuni. Cert este că, în lipsa unor probe elocvente în domeniu, istoria nu poate consemna etape distincte ale evoluției vorbirii și scrierii, ci doar indicii necesare unui demers deductiv. Pe de o parte, pentru a vâna, omul preistoric imita natura, se folosea de blana animalului sau de mască pentru a se apropia mai mult de posibila pradă. Probabil, actul imitării nu se limita la aspectul exterior, ci și la sunete, atitudini și mișcări. De domeniul supoziției rămâne și ordinea în care au apărut pantomima, pantomima simbolică (în ritualuri), dansul (ca repetiție rituală a mișcării animalului), onomatopeea, fonemul elaborat spontan (posibil, sunetul imitat din natură sau sunetul ratat, ce nu putea fi reprodus în cavitatea bucală aflată într-un anumit stadiu al evoluției omului preistoric), alăturarea de foneme, protocuvântul, limbajul afectiv, limbajul convenție. Un rol important în această evoluție îl joacă ritmul, preluat de dansul ritualic și de limbajul care, probabil, s-a „închegat” pe ritm. *„Redusă la o gesticulație mai limitată, predominant buco-facială, pantomima a devenit, la capătul unei îndelungi evoluții, cântec și limbaj; în loc să imite faptele lumii corporale, omul le-a imitat prin sunet și mișcări ritmice; expresia era diferită, dar mecanismul psihologic profund era același: caracterul simbolic al actului”* [1]. Rolul ritmului a fost și acela de a crea corespondența între sunet sau ansamblul de sunete și realitate, corespondența în care ansamblul de sunete conturat în protocuvânt (de origine onomatopeică) se identifică cu obiectul. Intenția de imitare a realității exterioare a avut drept rezultat continua mutație de natură anatomofiziologică, atât la nivelul conformației maxilarului, a limbii, a dimensiunilor cutiei craniene, cât și al complexității sistemului nervos central, fapt ce a determinat posibilitatea elaborării unui sistem de convenții, a unui limbaj care să răspundă necesităților de comunicare specifice. Pe de altă parte, ambianța imediată a fost transpusă în desene. Desenele făceau trimitere directă la natura obiectului reprezentat. Analogiile elementare au fost înlocuite treptat de analogii mai subtile, lăsând locul unei lumi mentale complexe, în care imaginea desenată nu mai făcea trimitere doar la realitatea exterioară, reprodusă, ci căpăta și valențe magice, prin presupunerea, pe un palier mintal superior, a identității dintre imagine și realitate, dintre actul simulat și actul săvârșit. *„În gândirea omului, realitatea nu se răsfrângea simplu, prin percepție pură, ci se convertea în semn, în imagine, în simbol”*, – notează Biberi [2].

Nici măcar pe scara evoluției speciei umane nu se pot puncta, cu exactitate, momentele de referință în apariția vorbirii și a iconului ca semnificant, câtă vreme acestea sunt rezultatele unor îndelungi procese de percepție, analiză și interpretare a realității exterioare. Revelația transcendentului, de pildă, nu poate fi localizată în timp, ci doar se poate presupune că s-a petrecut odată cu trecerea de la *Homo erectus (ergaster)* la *Homo sapiens*, în urmă cu 200000 de ani, și că e posibil să fi fost reflectată de riturile funerare. Practic, abia folosirea ocrului, în produsele artistice aurignaciene și postaurignaciene, poate constitui un indiciu al preocupărilor artistice, dar nu se poate stabili când, în ce împrejurări și sub ce influențe au apărut acestea. Cum nu se poate susține, cu dovezi suficiente, dacă primele înmormântări rituale, ca rezultat al preocupării ființei de transcendent, au aparținut lui *Homo sapiens neanderthalensis* sau lui *Homo erectus (Pithecanthropus pekinensis)*.

Cert este că la *Homo sapiens neanderthalensis* se poate vorbi despre preocupări estetice, descoperite fiind podoabe rudimentare, statuete de fildeș, fluieri de os, unelte de piatră aparținând acestuia, pe când la *Homo sapiens sapiens*, începând cu 30000 î.Chr., a apărut deja desenul elaborat prin zgârierea pe argilă, prin realizarea de gravuri pe pereții peșterilor, pe oase, coarne de cerb sau pe fildeși de mamut. De la simplele contururi geometrice până la arta elaborată a cavernelor, încadrată pe „stiluri” (sau „școli”), realizările artistice descoperite oferă indicii importante în ceea ce privește evoluția iconului ca semnificant și raporturile dintre semnificant și referent. „Nu trebuie să uităm că în cadrul producțiilor artistice portabile sau murale se găsesc diferite semne geometrice (meandre, cercuri, triunghiuri) sau mai complexe (cruci gamate, cruci claviforme, simple) și mâini, mai ales mâini care toate pot fi încadrate într-un sistem simbolic unitar (coerent) cu funcții rituale și mai ales magico-religioase, sistem care, deși nu a fost decriptat, prin însăși prezența lui dovedește existența unor preocupări metafizice ale omului ultimei glaciațiuni” [3].

Pertinentă ar fi analiza producțiilor artistice începând cu această perioadă, a ultimei glaciațiuni (Wurn-Wisconsin, cca 70000 – 12000 î.Chr.), în care raporturile semnificant – referent, mediate de conceptul mintal, de semnificat, scot la lumina studiului elemente ale gândirii „traduse” în exterior, elemente reprezentate (prin filtrul perceptiv și expresiv al autorului) și transformate în simboluri. Privind prin prisma simbolicii apariția limbajului, oral sau scris, este mult mai ușor de înțeles de ce contururile prime au devenit reprezentări elaborate ale lumii înconjurătoare, de ce semnificanții grafici au fost supuși unor sisteme convenționale, unor coduri. Așadar, de ce maniera de reprezentare a unui referent putea fi citită într-un anumit context și era purtătoare de cod, de ce s-a recurs, ulterior, la schematizare, la ideogramă, la reprezentarea unui concept mintal, cu referire la un context cultural comun, la un sistem de convenții? La fel de bine cum semnificantul grafic evoluează de la reprezentarea referentului prin **pictogramă** la un grad mai ridicat de abstractizare și la înclinarea balanței semnificat–semnificant *versus* referent–semnificant în favoarea primei relații, la simplificarea grafică prin **ideogramă**, ulterior la o clasă noțională, la o funcție clasificatoare, la **taxogramă**, independente de limba vorbită, și în ceea ce privește semnificantul fonic, în imitarea sunetelor din natură, a fost posibilă trecerea de la sunetele **ecofone** (onomatopeele clasice imitate cu înaltă acuratețe) la **ideofone** (prin transformarea sunetelor ecofone în protocuvinte desemnând acțiuni ale referentului sau făcând trimitere la referent), respectiv la **taxofone** (prin apel la palatizare / depalatizare a cuvintelor afective, în procesul de numire).

II. Revoluția fonetică

„The originary sign provides the solution to or, more precisely, the deferral of a "mimetic crisis" in which the group's very existence is menaced by the potential violence of rivalry over the central object. The emission of the first sign is the founding event of the human community” [4]. Chiar dacă la nivelul producerii sunetului se realizează fizic primul salt din perspectiva revoluției la nivel fonetic, adevăratul salt calitativ are loc la nivel comprehensiv. Cu siguranță, revoluția fonetică a presupus nu trecerea de la zgomotele nearticulate și articulate (fonemele elaborate spontan), ca acte de imitare a naturii, la sunete articulate, ci la nivelul rețelilor neurocorticale care au început să discearnă între contextele semantice de producere a respectivului sunet. Articularea sunetelor devine cauză și efect al acestei revoluții: cauză – prin realizarea diferenței dintre fonemul elaborat spontan și sunetul articulat de imitare, iar efect – prin creșterea diferenței dintre aceste două tipuri de sunete și realizarea sincronismului mișcărilor articulatorii, permițând articularea sunetelor (în limitele convenției impuse de comunitatea în cauză). Astfel, omul începe să discearnă între sunetul purtător de mesaj prim, emis de viețuitoarele din natură, și sunetul purtător de mesaj secund (mesaj deja prelucrat despre natură), sunete articulate – la început, probabil, în limite mai largi în ceea ce privește perturbarea sincronismului articulatoriu – purtătoare de semnificații ce conțineau un mesaj cu privire la o gamă variată de procese, pornind de la percepția simplă a unui act sau a unei entități în sine până la senzații.

În natură, comunicarea se supune unor alte reguli decât cele care gravitează preponderent în jurul comunicării verbale, în cazul oamenilor. Dar ne înșelăm dacă, situându-ne în zona proceselor semantice preverbale și eliminând codul molecular – efect al inteligenței materiei, sistem de semne dominant în ceea ce privește arealul viului – avem impresia unei lipse de repere din perspectiva comunicării. Mai întâi trebuie semnalată variația tipurilor de comunicare în lumea vie, grupate în jurul a două nuclee importante, comunicarea intraspecifică și interspecifică, referitoare la mijloacele la care face apel entitatea pentru a comunica cu componenți ai aceleiași specii, respectiv cu reprezentanți ai altor specii, genuri, familii, ordine, clase, încregături sau regnuri. În ambele tipuri majore de comunicare, semnalul emis, de natură vizuală, acustică, tactilă, olfactivă etc. sau combinat, însoțit de emiterea unui hormon capabil a fi cules de organele receptoare ale destinatarului, conduce la reacții de răspuns [5]. Altfel spus, trecerea de la un sistem de comunicare din lumea vie,

bazat pe anumite canale, la un sistem de comunicare preponderent auditiv, în cadrul unui spectru de frecvență specific, denumit comunicare verbală (bazat, cum am văzut, și pe prelucrarea de date la un nivel diferit de lumea animală, dacă nu superior acesteia, al neocortexului), devine firească. Cu mențiunea că acest tip nou de comunicare, pe cale a se produce începând, probabil, cu *Homo erectus*, vizează preexistența unor reguli și criterii semantice, a unei capacități interpretative continuu antrenate să se raporteze la un mediu dinamic. Condiționarea de mediu, dat fiind sistemul de semne animale moștenit (studiat de zoosemiotică, v. Sebeok), a condus fie la constituirea directă a unor mecanisme semantice, fie la constituirea acestora în mod indirect, prin transferuri semantice pe scheletul comunicării intraspecifice. Probabil, constituirea acestor mecanisme s-a realizat atât direct, cât și indirect, dată fiind posibilitatea de mediere moștenită prin intermediul a ceea ce poate fi grupat acum sub numele de comunicare intraspecifică. Lucian Culda situează această etapă a comunicării în stadiul genezei codului figurativ [6], determinat de specificitățile nevoilor funcționale ale organismului, de caracteristicile structurale ale comunității, de caracteristicile mediului etc. Dar, trecerea de la sistemul de convenții ideofone la limbaj, în paralel cu abandonul codului figurativ, nu s-a realizat conștient. De altfel, limbajul se situează la nivelul gândirii inconștiente: nu se conștientizează, în această etapă, fonemele și nici opozițiile fonologice, care ar putea permite descompunerea fiecărui sunet în elemente diferențiale [7]. Caracteristică acestei etape este elaborarea colectivă a limbii într-un cadru care depășește stricta conștientizare a sa de către membrii comunității lingvistice; ia naștere limba ca regn, în accepțiunea lui Saussure. Treptat, protocuvintele, asociațiile de sunete ideofone lasă locul unor asocieri fonetice arbitrare în raport cu referentul. Doar că în această etapă protocuvintele sunt folosite cu zgârcenie, în limitele unor norme de conduită verbală, iar trecerea de la o relație stabilă semnificat-semnificant la una bazată pe arbitraritate survine lent.

Problema revoluției la nivel fonologic nu a presupus transformarea sunetelor ecofone în sunete ideofone, ci saltul calitativ la nivelul receptării semnificațiilor în relațiile dintre ființele umane. Revoluția fonetică reprezintă doar marca exterioară a unui proces complex de transformare calitativă în actul de comunicare, în sensul abandonului simplei comunicări intraspeciale de natură animală în favoarea unei comunicări semantice. Să notăm că procesul de trecere de la sunetele ecofone la cele ideofone a fost dublat de un amplu proces de simplificare a numărului de sunete în protolimba pe cale să se instaureze. „(...) nici o limbă nu reține decât un număr foarte mic dintre toate sunetele posibile (...)”, subliniază Levi-Strauss, tot el făcând o paralelă cu diversitatea atitudinilor posibile în cadrul grupului social: „Ca și limba, grupul social găsește la dispoziția sa un foarte bogat material psihofiziologic; de asemenea, ca și limba, grupul social nu reține din acest material decât anumite elemente, dintre care unele cel puțin rămân aceleași în cele mai diverse culturi și pe care le combină în structuri mereu diversificate” [8]. Însă, reducerea sistemului fonologic la sunetele esențiale ale protolimbii, în contextul în care pe acest nivel al limbii (față de nivelurile lexical, morfematic sau sintactic) mobilitatea este cea mai scăzută, nu s-a putut realiza decât la influența directă a mediului extern în ceea ce privește trierea sunetelor. Prezența anumitor specii de animale în arealul comunității lingvistice a avut influență asupra modului de articulare a anumitor sunete, fie ele vocale sau consoane. În ceea ce privește vocalele, exemplul limbii maghiare este elocvent. Comunitatea lingvistică maghiară, trăind în preajma cailor, a dezvoltat un sistem de rezonanțe caracteristice primare și secundare derivate din vocala labială semiînchisă „o”, împărțite după timbru în acute: *ö, ő*, respectiv grave: *o, ó*, cu perechile lor închise articulate posterior, acute: *ü, ű*, respectiv grave *u, ú*, susceptibile să reproducă cât mai fidel nechezatul. Să notăm, însă, că aceste patru sunete-tip specifice limbii maghiare, redând posterioara labială semiînchisă „o” sunt și ele rezultatul mediilor diferitelor tipuri de pronunție ale respectivelor sunete. Fiecare dintre cele patru foneme sunt unități fonologice, reuniuni de particularități capabile a fi recunoscute doar de nativ (ca urmare a dezvoltării unei deprinderi de a reproduce anumite serii de sunete din cadrul natural specific comunității lingvistice, deprindere engramată genetic). Un exemplu concludent privitor la consoane ni-l oferă limba arabă, caracterizată prin consonantism bogat, în care întâlnim șase laringale (kh, gh, h, ‘, ^h, ’), care au o articulație forte și influențează vocalele alăturate, reproducând, cu o mai mare fidelitate, sunetele emise de cămile.

Nu poate fi exclusă posibilitatea transformării sunetelor ecofone în sunete ideofone și interpretarea semantică a acestora ca urmare a unor „reflexe condiționate”, asociindu-se anumitor stări ale organismului – un anumit tip de reacție la nivel fonetic. Cum nu poate fi exclusă nici comunicarea prin cel puțin două canale: unul la nivel fonetic (transmiterea unui anumit tip de sunete asociat unei anumite stări), altul prin emisii de hormoni (canal specific comunicării în lumea animală) care să faciliteze „traducerea” semnalului sonor. Reflexul condiționat ar fi rezultat, așadar, în urma asocierii condiționate a sunetelor de o anumită factură, într-un anumit registru, cu o anumită sonoritate și cu un timbru specific unei experiențe comune. Prin aceasta

ia naștere posibilitatea de interpretare a unor semnificații derivate, transmise prin intermediul emițătorului. Canalul auditiv se dezvoltă în detrimentul celui alt, în timp ce semnificația derivată, ca urmare a repetabilității unor anumite procese și fenomene „interpretate” și transmise de emițător, începe să câștige teren în fața semnificației primare, rezultate în urma prelucrării semantice a mesajelor din natură. Noul tip de comunicare, mediată, face obiectul etnologiei, dat fiind faptul că dincolo de simpla geneză și dezvoltare a unor modalități de transmitere a anumitor mesaje trebuie să vorbim și despre dezvoltarea cunoașterii. Semnificația derivată începe să nu mai creeze în mintea receptorului un triunghi semantic cu un referent, ci doar o relație semnificant – semnificat, în care semnificatul ține locul referentului, prin raportare la experiențele anterioare. Așadar, locul referentului este luat de o zonă „invizibilă”, rod al imaginației apărute ca urmare a unor raportări la experiențele anterioare. Această zonă de „vid referențial” lasă locul, treptat, unor „entități invizibile” care controlează și coordonează vizibilul. „Așadar, caracteristicile codului figurativ generează procese semantice ce disting între două zone ale existenței, afirmă dependența de invizibil și atribuie entităților din acea zonă puteri de care entitățile perceptibile vizual nu sunt capabile” [9]. Revelația transcendentului, în urmă cu 200000 de ani, ar putea fi justificată în acest mod al scoaterii treptate a referentului dintr-o anumită zonă a comunicării. Raportul semnificant–obiect era mediat. Nu se realiza legătura dintre semnificantul verbal și un referent oarecare, ci între semnificant și o imagine-simbol, un semnificat construit în baza experienței anterioare. Altfel spus, în comunicarea în perioada de înlocuire a codului figurativ cu codul verbal, relația de semnificare este exterioară și ulterioară relației de numire; mai mult, aceasta devine doar manifestarea explicită a „unirii” în sensul liniilor de forță date de relația de semnificare ca preexistent potențat ulterior. Această dublă relaționare dă naștere unui limbaj dublu, în termenii lui Roland Barthes: un limbaj propriu-zis, *limbajul-obiect*, convenție prin care se comunică și mitul, un *meta-limbaj*, un limbaj secund „în care se vorbește de primul” [10]. Însă, abandonul codului figurativ în favoarea codului verbal a avut alte cauze. Intenția, în plan semantic, nu a fost de a introduce un anumit cod artificial în procesul de comunicare primară, ci de a denumi, localiza, semnala elemente ale ambientului. Dar, rezultatul nu a putut fi prevăzut, cum, de altfel, nici consecințele acestui rezultat. „Arbitraritatea semnificatului” este ceea ce deschide perspectiva unei evoluții paralele a semnelor, nu în lumea emițătorului și a receptorului, ci într-o altă lume, într-un „*al patrulea regn*” (Ferdinand de Saussure): „*The difference between human language and animal communication is most simply defined by what Ferdinand de Saussure called the "arbitrariness of the signifier," the fact that the word "cow" has no resemblance to a cow. This arbitrariness affects even signs born from natural perception: Saussure cites the word "pigeon," whose onomatopoeic origin in the Latin pipio has been forgotten. The reason why signs become arbitrary even when they once were not is that, in contrast with animal signals, signs subsist not in the real world but in a language-world that lies "above" the real world and in which it can be represented*” [11]. Așadar, vorbirea, presupusă de origine onomatopeică, a apărut ca urmare a imitării sunetelor din natură. Dacă limbajul gesturilor a precedat sau nu limbajul onomatopeic este irelevant din punctul de vedere al evoluției semnelor scrise.

La origine, termenii inventați (sunetele ideofone) erau de fapt copii ale unor sunete nearticulate din natură (ecofone), imitându-le, în limitele capacității de reproducere în cavitatea bucală a omului primitiv, în limitele impuse de organele articulației: limbă, buze, maxilare, boltă palatină, vălul palatului și uvulă. În plus, acești termeni primari mai erau restricționați și de câmpul auditiv al omului primitiv – de pragul audibilității ca limită inferioară și de pragul durerii ca limită superioară – atâta vreme cât în natură sunt produse regulat și sunete care se situează dincolo de aceste limite. Nu în ultimă instanță, trebuie să supunem termenii omului primitiv unei a treia restricționări, tot la nivel auditiv, date fiind perturbațiile ce intervin în acest proces. Dacă, în urma deprinderii, sunetele imitate se apropie foarte mult de cele din natură, acestea nu pot fi reproduse exact în exprimarea curentă, date fiind asocierile care solicită un efort enorm. Pe de o parte – ca urmare a unei incapacități de acomodare a mușchilor urechii solicitați de tensiunea nervoasă, pe de altă parte – ca urmare a incapacității de acomodare a organelor articulației la reproducerea fidelă, odată ce scopul devine comunicarea unui mesaj despre exterioritate sau a unei senzații interioare, reproducerea aproximativă face uz de sunete ușor de integrat într-un registru larg, acceptat de comunitate, iar onomatopeea se transformă din imitație spontană în imitație voluntară, comandată, purtătoare de informație prelucrată. Astfel, ea se traduce în „termeni verbali” ai unui stadiu incipient al conturării limbajului. „*Acești termeni preluând însă semnificații furnizate de codul figurativ, diversificându-se, la un moment dat întrunesc condițiile minime pentru a se contura mecanisme semantice capabile să prelucreze doar semnificații devenite verbale. Este plauzibil ca inițial omul să reacționeze la termeni verbali ca la orice alt semn recepționat figurativ, dar proprietățile termenilor și presiunea problemelor sintactice generate de gruparea sunetelor articulate, probleme care nu*

pot fi asimilate de codul figurativ, determină apariția și gruparea unor criterii și reguli semantice specializate pentru prelucrări verbale, deci constituirea mecanismelor semantice capabile să realizeze construcții semantice verbale. Indiciul genezei codului verbal este furnizat de posibilitatea omului de a realiza propoziții și agregate de propoziții” [12]. În plan morfo-sintactic, existența referinței simbolice, a semnului propriu-zis, nu a impus o apariție imediată a unei sintaxe. Sintaxa nu ar fi putut apărea decât în urma unei evoluții graduale a limbajului convenție. Probabil, în cadrul aceleiași comunități lingvistice, între apariția sunetului care să desemneze entități vii / obiecte / fenomene din natură sau care să le localizeze până la apariția propozițiilor s-au succedat multe generații care să „șlefuiască” convențiile limbajului.

Apariția convențiilor în comunicarea verbală a presupus înregistrarea pasivă a acestora, deopotrivă în memoria personală, precum și în cea colectivă. Generație după generație, „amprenta” convențiilor în mentalul individual s-a păstrat prin prisma memoriei colective. Limba a luat ființă ca entitate vie, de sine stătătoare, condiție în care definirea ei în raport cu individul nu s-a putut realiza decât prin prisma comunității lingvistice. Limba devine „*le produit social déposé dans le cerveau de chacun*” [13], în timp ce contactul cu colectivitatea presupune o ruptură instaurată între semnificant și referent. Suma de convenții împinge, inițial, la perceperea unui raport limbă-individ caracterizat prin egalitatea părților în ceea ce privește bagajul convențiilor lingvistice: „*La langue existe dans la collectivité sous la forme d'une somme d'empreintes déposées dans chaque cerveau, à peu près comme un dictionnaire dont tous les exemplaires, identiques, seraient répartis entre les individus.*” [14]. Ulterior, limba se definește printr-o sumă de potențialități, care urmează, pe parcursul experienței lingvistice în cadrul comunității, să fie sau nu activate.

III. Revoluția grafică

Apariția primelor reprezentări grafice imitând referenți din natură nu este interpretată ca act de comunicare scrisă. Dar, apariția scrierii nici nu poate fi aruncată târziu, cu trei milenii înainte de Christos. Surprinzătoare este ipoteza revoluției comunicaționale din Neolitic, dublând revoluția tehnică și ocupațională. O evoluție în paralel a semnului grafic cu comunicarea orală, aproximativ între 6000 și 3000 î.Chr., ridică semne de întrebare referitor la teoriile antropologice. „*În pofida faptului că nu există cunoștințe directe despre limbile vorbite de oamenii din Neolitic, este probabil ca, încă din această perioadă, limbile să fi suferit diferențieri, ajungând la o importantă varietate tipologică*”, notează Barbara Giovannini [15]. Diversificarea limbilor, apariția dialectelor și graiurilor nu au putut influența și o modificare de aceleași dimensiuni și în ceea ce privește tipurile de scriere. Chiar și în ziua de astăzi tipurile de scriere pot fi ușor contabilizate. Tipologiile actuale de scriere sunt în număr de șase: logografică (organizată pe cuvinte), silabică (organizată pe silabe), alfabetică (organizată pe sunete), abugidă (sistem în care consoanele sunt însoțite invariabil de vocale), abjad (sistem în care există simboluri grafice pentru consoane și semne specifice pentru vocale) și subfonologică (organizată pe blocuri de silabe). Aceste tipuri de organizare a scrierii sunt moșteniri ale anumitor culturi și influențe istorice și realizează, invariabil, legătura cu experiența grafică a vechilor popoare. Mai mult, există limbi eminentemente orale. Acesta s-ar putea constitui într-unul din cele mai importante argumente ale cercetătorilor care poziționează apariția vorbirii înaintea scrierii, din perspectivă cronologică.

Prima modalitate cunoscută de exprimare grafică o constituie picturile rupestre, cărora, datorită faptului că fac apel la icon și nu la grafem, nu li se acordă întâietate și în ceea ce privește istoria scrierii. Cu certitudine, aceste reprezentări comunicau, utilizându-se practic același suport ca și în cazul primelor scrieri. Însă, dată fiind perspectiva deformată asupra unității constitutive a textului, este abandonată dimensiunea iconică până în pragul transformării pictogramei în ideogramă, respectiv până la un anumit prag al coerenței textului iconic sau verbo-iconic. Cercetătorii, lingviști sau antropologi, proclamă anterioritatea psihologică și sociologică a vorbirii asupra scrierii. Contraargumentul presupune referirea la o relație mai complexă în cazul imitării sunetului, în care onomatopeea nu reproduce referentul, ci oferă indicii *de interpretat*, față de reproducerea în mod vizibil a formei obiectului în cazul reprezentării picturale.

Natura poate fi percepută ca sistem de semne codificate mai degrabă prin prisma apariției vorbirii. Codificarea în reprezentarea picturală presupune o facilitare a percepției întregului, în comparație cu necesitatea de interpretare impusă de protocuvintele rostite. Codul iconic este mult mai accesibil decât codul fonetic. Mai mult, etapei protolimbii vorbite (a ansamblului de sunete eco- și/sau ideofone) îi corespunde, în plan mintal, etapa iconică a comunicării scrise. Din această perspectivă, semnul pictural imitând referentul, în aceeași măsură în care sunetul ecofon imită sunetul din natură, se constituie în prima încercare de comunicare în scris. În bogăția sa semantică, acestuia nu-i lipsește nici referentul, nici semnificantul, nici semnificatul. Relația de semnificare se constituie pe raportul realitate-reprezentare picturală care induce, realizându-se ulterior prin

asocierea spontană între concept și referent. Mecanismul semiotic este același ca și în cazul reproducerii sunetelor ecofone. Mai întâi se realizează inducerea mesajului din exterior prin prisma semnificantului fonic, care realizează ulterior legătura cu conceptul. Sunetele, simplificate, reduse la capacitățile anatomice ale organului fonator uman, transformate în ideofone, realizează ulterior legătura directă între referent și semnificat. Însă, la fel cum comunicarea orală mediată conduce spre abandonul legăturii cu un referent (cu atât mai puțin cu referentul intenționat!), în favoarea dezvoltării unei relații semnificant-semnificat, în care conceptul mintal ține și locul referentului, la fel și în cazul reprezentării picturale triunghiul semantic se reduce la o simplă relație între două vârfuri ale acestuia, creând posibilitatea înlocuirii „vidului referențial” cu entități invizibile. Treptat, și în cadrul exprimării scrise, prin apel la pictural, semnificantul creează legătura cu transcendentul, conferind desenului atribuții magice. Probabil, primele inserții grafice, primele semne reprezentate ale lumii exterioare creau același efect de intensitate pe care îl creează, în scrierile contemporane, metalogisme aplicate prin adaos sau suprimare-adaos (de pildă, hiperbola sau litota).

Evident, primele reprezentări grafice nu puteau da naștere unor relații asimetrice semnificant-semnificat, de genul alosemiilor sau polisemiilor, cum nici nu se putea vorbi despre asemenea gen de anomalii în cazul primelor onomatopee (protocuvintele). Dar, dată fiind diversitatea sunetelor din natură și diversitatea sunetelor emise de același animal, în contexte diferite, nu este exclusă relația asimetrică polifonie sau alofonie (cu doi semnificanți fonici făcând trimitere la același concept mintal). În plus, spre deosebire de comunicarea orală, în care utilizarea semnului (sunetului eco- sau ideofon) pentru referent implica o mediere ortonimică nu neapărat precisă (fie prin apel la hiperonim, la genul proxim sau, *modo grosso*, la gen, fie prin apel la hiponim, la clasa subordonată), relația de semnificare scrisă induce un grad ridicat de precizie în medierea ortonimică.

Pentru a reda cu un grad ridicat de precizie informația privitoare la un referent, medierea ortonimică prin apel la icon a oferit posibilitatea înlăturării anumitor bariere în comunicare. Din perspectiva dimensiunii perceptive, disponibilitatea de context creează premisele unei apropieri mai mari, la nivelul formei, între semnificat și referent. Practic, primele semne în istoria scrisului au generat din transpunerea directă a unor referenți externi, în manieră pictografică, de natură să apropie până la identificare sus-amintitele elemente componente ale semnului. Așadar, primele reprezentări rupestre conduc spre interpretarea acestora drept petroglife, dincolo de valoarea iconică sau de valoarea mitică, incontestabile. Aceste petroglife, dublate de încrustările, scrijeliturile geometrizate (zoomorfe, fitomorfe sau antropomorfe) aplicate pe obiectele din paleoliticul târziu, conturează dimensiunea reală a unor „semne”, asociate, probabil, unor sunete sau ansambluri de sunete (protocuvintele), respectiv unor unități premitice și unor prerituri totemice [16]. Acest tip de asociere a putut conduce, ulterior, la transformarea referentului concret – în plan mintal, prin saltul prin „vidul referențial” la transcendent – în „referent imaginat”. Pe de o parte, pictograma a fost simplificată continuu, păstrând intactă relația de semnificare în pofida modificărilor aduse semnificantului. În acest caz, singurele modalități de diferențiere în simplificare erau dictate de matricea culturală în interiorul căreia se conturau modalități de reprezentare specifice, respectiv de materialul în care era scrijelit / încrustat sau pe care era desenat semnul. Istoria mijloacelor de reprezentare grafică poate oferi informații importante despre modul de evoluție a iconurilor și despre tipicurile anumitor semne grafice. De la degete, fibrele vegetale și smocurile de păr de animale (utilizate ca peneluri rudimentare), cărbune sau piatră moale, „creioane” cu oxizi de mangan sau de fier până la „cuțitele” de silix, instrumentele de „scris” s-au adaptat mediului pe care erau reproduse semnele. Pe de altă parte, prin apel la „referent imaginat”, semnificantul, copiind un referent din natură, a început să semnifice o entitate invizibilă, o zeităte. Mai mult, prin apel la atributele anumitor entități din natură, semnele au început să reprezinte respectiva însușire și nu referentul în sine. Astfel, pictogramele au lăsat, treptat, locul ideogramelor.

În acest context, trecerea de la elementele pictografice disparate, fie ele petroglife, fie încrustări, scrijelituri (gr. *graphein* – a scrijeli) pe obiectele de uz curent sau pe obiectele ritualice, la ansambluri de asemenea elemente a condus la contestarea unor asemenea *structuri protoliterate* și, implicit, la contestarea intențiilor comunicaționale prin intermediul acestora, în milenii VI-V î. Chr. Este cazul *celebrelor scrieri pictografice* aparținând Vechii Civilizații Europene, cum o numește Maria Gimbutas [17], mai exact – complexelor culturale calcolitice, în special culturii Vinča-Turdaș, dar și complexelor Boian, Gumelnița, Dikili Taș etc. (*a se vedea* semnele pictografice și/sau ideografice, în stadii diferite de simplificare, întâlnite la Tărtăria, Turdaș, Vinča, Fafos, Gradeșnița ș.a.m.d.). Este firescă, în acest context, contestarea intenției unei exprimări în scris prin intermediul semnelor lineare, atâta vreme cât iconului nu i se atribuie valoare de semn. Dar, demersul forării spre începuturile scrierii se poticnește dincolo de arhicunoscutul episod Sumer dacă nu există suficientă deschidere în a acorda valoare semiotică petroglifei sau semnului gravat pe obiectul de uz cotidian.

Asocierea scriere - centru urban nu poate fi probată. În schimb, invocarea rațiunilor economice care ar fi stat la baza „inventării scrierii” sau, mai exact, a răspândirii ei, este pertinentă. Pe de altă parte, motivele istorico-militare care au condus la apariția și evoluția scrierii la vechii egipteni constituie rațiuni pertinente în luarea lor în considerare în ceea ce privește studiul fenomenului ca atare. O altă funcție, mitică, fie primordială, fie de natură să completeze „principiul listei”, se poate constitui într-o necesitate care a condus la apariția acestui tip al semnelor scrise. Andrei Cornea diferențiază, pornind de la o percepere diferită, la Platon, a amintirii ca *hypómnesis* (aducere-aminte) și *anámnesis* (amintire dinăuntru), între un principiu al listei, ordinator pentru primele scrieri, în special în Orientul Mijlociu, și un principiu al coerenței interne, care a caracterizat textele Greciei Antice. Evident, înainte de apariția vechilor caractere pre-elene, scrierea cunoscută nu putea avea decât rolul de fixare, de aducere-aminte. Probabil, primele texte „scrise”, spre deosebire de primele reprezentări vegetale, animale sau antropomorfe, nu vizau dobândirea duratei, profunzimii și clarității specifice acestui tip de comunicare, bazat pe amintirea ca *anámnesis*. Adoptarea principiului listei trebuie căutată cu mulți ani în urmă, începând cu primele texte cunoscute, în care scrierea era legată de numărarea și inventarierea bunurilor, a venitului, de comerț. Așadar, primele texte, ordonate după principiul listei, reprezentau consemnări de tip proces-verbal, având un caracter formal, stereotip, erau alcătuite din propoziții scurte, precedate de verb, legate între ele prin copula „și”. În textele ordonate după acest principiu propozițiile subordonate nu există. Caracterul „administrativ” al textului poate fi cel mai bine ilustrat de radicalul ȘThR prezent în câteva limbi semitice, printre care și akkadiana (*šoθrim*), desemnând deopotrivă *a administra* și *a scrie*. Chiar și textele mai elaborate sunt redactate în baza aceleiași coerențe de proces-verbal. „Acest caracter paratactiv nu privește, firește, doar aspectele gramaticale, – notează Cornea. – El implică fondul, structura de bază a acestui text, unde faptele sunt mai degrabă enumerate decât deduse în mod dramatic unele din celelalte, așa cum se întâmplă în obișnuitele narațiuni cosmogonice” [18]. Vechiul Testament s-ar supune, în opinia filosofului român, aceluiași principiu al fixării în timp.

Să luăm un exemplu al aplicării acestui principiu. Scrierea pictografică de la Uruk nu are în comun cu scrierea cuneiformă decât suportul: tăblițele dreptunghiulare de argilă. Respectivul tăblițe, datate către 3000 î.Chr., conțin semne explicite (imagini simplificate de animale, unelte, plante) și semne abstracte (interpretate drept numere). Semnele explicite seamănă izbitor cu semnele utilizate în scrierea reprezentanților culturii Vinča-Turdaș sau cu cele din silabele cretane. Probabil, textele inscripționate la Uruk nu se abăteau de la principiul listei, astfel cum nici textele cretane nu o făceau. Se ridică semne de întrebare privitoare la afirmația conform căreia mesopotamienii au reușit să treacă de la utilizarea semnelor pentru indicarea unui obiect la utilizarea semnelor pentru indicarea unui sunet. De altfel, este improbabilă trecerea de la scrierea pictografică la alfabet, adică la delimitarea completă a sunetelor, fără faza intermediară de delimitare a silabelor în cadrul cuvântului. Însă, există posibilitatea ca pictografia să le fi solicitat oamenilor dobândirea facultăților fonetice monosilabice, derivate din posibilele onomatopee. Nu este exclus, observă Boncompagni, ca sunetele monosilabice ale oamenilor primitivi să se reducă la consoane, calea spre semnul care desemnează un fonem fiind astfel mult ușurată. „Într-adevăr, intelectul – odată formulată o imagine mentală corespunzătoare fiecărui obiect – trebuie să-i fi sugerat o expresie adecvată și diferențiată. Odată dobândit mecanismul obiect-imagine-expresie, cucerirea scrierii se poate interpreta ca o evoluție inversă și în abstract, plecându-se de la imagine și mai apoi trecându-se la obiect” [19].

Faptul că influența mijloacelor și suporturilor scrierii au determinat apariția cuneiformelor este fără tăgadă, dar primele cuneiforme erau utilizate, probabil, cu scopul de a exprima referenți care nu puteau fi reprezentați figurativ, având valoare silabică. De altfel, scrierea cuneiformă sumeriană nici nu a atins stadiul final de alfabet, adică stadiul în care fiecărui sunet al limbii să-i corespundă un semn grafic. Coexistența celor două tipuri diferite de scriere, cea pictografică din Uruk și cea cuneiformă, indică mai degrabă originea diferită a acestora și contaminarea reciprocă la care au fost supuse pe parcursul coabitării decât derivarea uneia din cealaltă. De altfel, semnele grafice (de la pictogramă la literă) au evoluat în funcție de exigențele fiecărui tip de scriere, în funcție de gradul de abstractizare / stilizare, în funcție de instrumentele și suportul scrierii, dar și de tradiția culturală. Semnele cuneiforme nu simplifică o scriere pictografică, ci reprezintă un șir de convenții grafice, influențate de o posibilă structură de reprezentări diferite. Inclusiv ordinea de scriere și citire schimbată (de la dreapta la stânga și în plan vertical în scrierile vechi, respectiv pe cele având drept suport piatra sau metalul, față de citirea de la stânga la dreapta și în plan orizontal în scrierile mai recente) reprezintă un indiciu relevant în cercetarea ipotezei originii diferite a celor două tipuri de scriere.

În mod similar, și în Egiptul antic sistemul lingvistic era alcătuit din semne ideograme (semne-cuvânt) și semne fonetice (semne-sunet), cu specificația că cele din urmă provin din primele, în urma unui amplu proces de evoluție și a confruntării cu necesitatea de redactare a unor noțiuni abstracte sau a unor verbe imposibil sau greu reprezentabile în manieră pictografică, taxografică sau ideografică. Ideograma devine, la fel ca la vechii sumerieni, reprezentativă pentru sunetul inițial sau pentru grupul de sunete inițiale, pentru că, în zorii grafiei, stricta delimitare între foneme era imposibilă. Pe de o parte, scrierea cuneiformă sumeriană confirmă acest lucru, atâta vreme cât nu exista o relație bijectivă între sunet și semnul grafic singular, în maniera alfabetului (apărut mult mai târziu), respectiv în scrierea egipteană în care vocalele nu erau reprezentate ci, prin omisiune, erau încorporate consoanei care le preceda. Observația lui Boncompagni capătă substanță, adică alfabetul derivă din sunetele monosilabice ale oamenilor din neolitic, reduse la consoane; această observație are acoperire și în aria culturală cipriotă și cretană, posibil și în arealul danubian pre-indoeuropean, în care vocala, împreună cu consoana care o preceda sau fără aceasta, constituia un „întreg” fonetic, reprezentat printr-un semn (astfel luând naștere silabele). Silabele cretane și cipriote reprezentate grafic, derivate din hieroglife, dar și semnele alfabetice ale vechilor egipteni, reprezintă pași intermediari clar delimitați în evoluția principiului fonetic. Însă, „*principiul fonetic nu pare a fi invenția nimănu, ci o evoluție necesară a principiului pictografic inițial*” [20]. Aceasta ar trebui să fie și calea de cercetare a premiselor apariției diferitelor semne grafice în diferitele culturi, ținându-se cont de contextul istoric, influența epocii și de scopul în care erau utilizate respectivele texte scrise.

Acestea sunt, în linii mari, premisele apariției vorbirii și redactării grafice a semnelor, dar ordinea strictă nu poate fi stabilită cu certitudine. Nu este exclusă dezvoltarea în paralel a transunerii realității exterioare prin icon (ulterior grafem) și fonem, cum nu poate fi contrazisă nici preponderența unui anumit mod de redare a realității. Singura certitudine este legată de evoluția, de la simplu la complex, a celor două dimensiuni ale actului reproducerii exteriorității.

Referințe:

1. Biberi I. Poezia, mod de existență. - București: Editura pentru literatură, 1968, p.15.
2. Ibidem, p.14.
3. Bălăceanu-Stolnici C., Glavce C., Raicu Fl., Apăvăloaice L. Incursiune în antropogeneză. - București: Editura medicală, 2006, p.82.
4. Gans E. The Little Bang: The Early Origin of Language // *Anthropoetics*, 1999, no.1
<http://www.anthropoetics.ucla.edu/ap0501/gans.htm>.
5. Sebeok Th.S. Jocul cu fantasmale. Semiotică și antropologie. - București: All Educațional, 2002, p.80-87.
6. Culda L. Geneza și devenirea cunoașterii. Abordare organizațională. - București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p.53-56.
7. Lévi-Strauss C. Antropologia structurală. - București: Editura Politică, p.70.
8. Ibidem, p.52-53.
9. Culda L. Geneza și devenirea cunoașterii. Abordare organizațională. - București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p.72.
10. Roland B. Mythologies, apud Lucian Culda. Geneza și devenirea cunoașterii. Abordare organizațională. - București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p.99-100.
11. Gans E. The Little Bang: The Early Origin of Language // *Anthropoetics*, 1999, no.1
<http://www.anthropoetics.ucla.edu/ap0501/gans.htm>.
12. Culda L. Geneza și devenirea cunoașterii. Abordare organizațională. - București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p.92.
13. de Saussure Ferdinand. Cours de linguistique générale. - Paris: Bibliothèque Scientifique Payot, 1972, p.44.
14. Ibidem, p.38.
15. Giovannini B. Așa a inventat omul comunicarea. - În: Giovannini, Giovanni (coord.). De la silex la siliciu. Istoria mijloacelor de comunicare în masă. - București: Editura Tehnică, 1989, p.24.
16. Vulcănescu R. Mitologie română. - București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987, p.89.
17. Gimbutas M. Civilizație și cultură. Vestigii preistorice în sud-estul european. - București: Meridiane, 1989, p.51.
18. Cornea A. Scriere și oralitate în cultura antică. - București: Humanitas, 2006, p.65.
19. Boncompagni S. Lumea simbolurilor. Numere, litere și figuri geometrice. - București: Humanitas, 2003, p.230.
20. Ibidem, p.231.

Prezentat la 20.06.2012